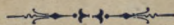

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗАПИСКИ
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

Кн. XXV (1929)

За головним редагуванням голови Відділу
акад. Агатангела КРИМСЬКОГО.

У КИЇВІ
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук
1929

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

Кн. XXV (1929)

За головним редагуванням голови Відділу
акад. Агатангела КРИМСЬКОГО

У КИЇВІ
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Дозволяється випустити в світ.
В. о. Неодмінного Секретаря Академії Наук,
акад. О. Корчак-Чепурківський.

Цю книгу розпочато друком перед тим, як Н. К. О. У. С. Р. Р. видав наказа про обов'язкове запровадження нового правопису,

Київський Окрліг № 232. 1929.
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, Печерське (Цитадель, 9).
Зам. № 574—1200 прим. (23¹/₂ арк.).

Де що є:

	Стор.
Сергій Смеречинський. Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові	1— 31
Ніна Ліперовська. Звукові закони	33— 78
Микола Левченко. Спомини про С. В. Руданського, записані 1906 р.	79— 99
Акад. Агатангел Кримський. Про спомини Софії Руданської	100—101
С. Якимович. Причинки до біографії Степана Руданського	102—104
Микола Хращевський. Ще нові дані до ялтинської біографії Руданського	105—118
Валентин Отамановський. До питання про рід поета Степана Руданського	119—123
Микола Хращевський. Ст. Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей	124— 132
Юхим Філь. М. Коцюбинський у спогадах, та предки письменника	133—148
В'ячеслав Камінський. Угорська Україна в етнографічних працях акад. Володимира Гнатюка	149—174
Акад. Агатангел Кримський. Історія правопису	175—186
Михайло Марковський. До питання про генезу „Енеїди“ І. П. Котляревського	187—222
Леонид Добровольський. В. С. Іконніков про Київ та місце минуле	223—233
Проф. Борис Курц. Занепад російсько-китайської торговельної монополії в 2-й пол. XVIII в.	235—275

МАТЕРІАЛИ:

Сергій Буда. Донос на Кулішеві „Листи з хутора“	277—281
Тарас Слабченко. Коли повернув на Україну Садик-Паша?	281—284
Леонид Добровольський. Ще про Е. Л. Рудіковського	284—285
Іван Лютий. Листи Вол. Самійленка до Мих. Коцюбинського	285—290
Микола Хращевський. До біографії Д. Марковича	290—295
Володимир Дроздовський. З листування Я. Кухаренка з Д. Жураковським та А. Скальковським	296—301

	Стор.
Проф. Олександр Оглоблін. „Орлик і Петрик“	301—307
Наталя Полонська-Василенкова. Нездійснений архітектурний проєкт (Катеринославського собору)	307—315
Проф. Олександр Назаревський. Знадоби до історії давньої повісти	315—334

РЕЦЕНЗІЇ.

Борис Зданевич. Зведений каталог інкунабулів цілого світу .	335—342
Олена Маслова. „Historja o cesarzu Otonie“ 1569 в виданні Jul. Krzyzanowskiego	342—349
Володимир Щербина. До питання про стародрук 1659 р. .	350
Леонид Добровольський. Повстання Чернігівського полку у виданні Центр. архіву	351—354
Михайло Тарасенко. Ол. Рябінін-Склярєвський. З революційного українського руху 1860-х років (Юб. Зб. на пошану акад. М. Грушевського І. К. 1928)	354—356
А. Степович. Л. Жемчужников. Мои воспоминания из прошлого. Вып. 2. 1927	357—358
Т. Максимович. Чернігівські мемуаристики (С. Русова та М. Грінченкова з Аркадієм Верзиловим)	358—373

Угорська Україна в етнографічних працях акад. Володимира Гнатюка.

I.

В історії етнографічних вивчувань України 70-ті роки минулого століття дали величезні скарби — цінні як своїм змістом, так і обсягом.

Серед них відомі „Труды“ П. П. Чубинського зайняли становище, рівне тільки працям Кольберга в Польщі й Пітре в Іспанії¹⁾. Досі на самій Україні не було й через об'єктивні причини не могло бути таких праць, що дорівнювали-б цим і досі надзвичайно цінним „Трудамъ“ Чубинського. Тепер, наприкінці першої чвертини ХХ ст., етнографічні вивчення на Україні зробили величезний ступінь уперед. Маємо такі праці, що не тільки дорівнюють „Трудамъ“ Чубинського, ба навіть перевищують їх як обсягом і змістом, так і методологічною стороною, в „Трудахъ“ до певної міри перестарілою. Цими працями вславилася Україна закордонна. 80-ті й 90-ті роки визначають розквіт діяльності Наукового Т-ва імені Шевченка. Під цей час у Науковому Т-ві надзвичайно інтенсивно працює етнографічний гурток з акад. М. С. Грушевським на чолі. Багато праці підготовчої та ідеологічної поклав і славний М. П. Драгоманов. Товариство видало безліч друкованих праць (Записки, збірники та матеріали — по-над 40 томів). Серед них є такі, що перевищують своїм обсягом „Труды“ Чубинського. Ціла низка поміж таких праць належить академікові нашої Академії В. Гнатюкові, членові-секретареві Товариства ім. Шевченка у Львові.

Ім'я акад. Вол. Гнатюка на наддніпрянській Україні мало відоме. Навіть для того, хто працює в галузі етнографії (а таких у нас тепер чимало), це ім'я само в собі каже тільки про те, що це — етнограф. Вол. Гнатюка, найвидатнішого дослідника українського побуту, що праці його становлять величезну й аж надто цінну скарбницю етнографії Галицької та Угорської України, у нас не знають. Тимчасом, на найближчій батьківщині В. Гнатюка, де він жив та працював, його ім'я відоме широко навіть серед простого селянства.

¹⁾ Отчетъ о присужденіи Уваровскихъ премій СПб 1880. — А. Н. Пыпинъ, Исторія русской этнографіи, т. III, 349 і далі.

Листуючись з акад. Гнатюком (це листування¹⁾ почалося в 1910 році і присвячено було спільним та дорогим нам питанням етнографічного й етнологічного вивчення України), я на собі завжди відчував вплив його вдачі та всенької чарівної його особи. Вже й тоді дуже хорий, В. Гнатюк акуратно надсилав відповіді-листи, і ті бадьорі слова, що він клав на папері, глибоко захоплювали. Він щиро вітав початкові мої студії над Волинським Поліссям, що його сливе не торкалися дослідники. Порівнюючи мої досліди над Волинським Поліссям з власними дослідженнями на Угорщині, він запевнював мене, що ця праця „дасть величезне моральне задоволення, а головне дасть ті матеріяли, що зібрати становить наш довг чести; ці матеріяли в справі вивчення країни забезпечуватимуть цінні сторінки, які повинні висвітлити те, що було невідоме, і зберегти те, що на очах гинуло й гине під впливом нових умов життя“. Бадьорий настрої його та переконливі надії на успіх завжди справляли на мене надто призмне враження. І тепер, коли голос В. Гнатюка навіки замовк (помер 1926 р., 6 листопада), а надзвичайно плідна праця його увірвалася, обов'язок вдячності й пошани вимагає подати громадянству відомості про його етнографічну працю, що правда, не в цілому її обсягові, а тільки в тій частині, яка торкалася Угорської України та життя й побуту українського плім'я, відомого там під іменням: русини.

II.

Територія, що на ній живуть українці на Угорщині, з погляду географічного не суцільна. Маючи свої своєрідні властивості, вона охоплює увесь південний схил Карпатів по лінії, що йде від вододілу річок Дунайця та Попрада — на заході (крайне село Великий Липник лежить на 38,1⁰ східньої довжини) до вододілу річок Черемоша та Вишави на сході (крайне село Руськово лежить на 47,4⁰ північної широти). Усенький цей простір розташовано мало не виключно над горішніми допливами Тиси, і тільки північно-західній кут лежить у долині Попрада. Своєрідність цієї території, ми сказали-б смуги, то ширшої, то вужчої, у тім, що північний кінець гірського хребта Вигорлату на вододілі річок Уга, Лаборця та Рибницького поділює територію Угорської України на дві частини — східню й західню. Перша становить „компактний, географічно-одностайний край, широко заселений українцями“ і одрізняється од західньої, країни географічно неодностайної, порозриваної, вузької. Людність обох цих частин дуже відмінна одна од одної, найбільш мовою²⁾. Західня, як гадає Томашівський³⁾, являє дві великі групи: одна, в узбережжі р. Топля, що формою своєю нагадує великий рівнобічний трикутник,

¹⁾ На превеликий жаль, загинуло підчас евакуації в р. 1915 разом з іншими моїми паперами.

²⁾ С. Томашівський, Етнографічна карта Угорської Русь, стор. 189—190.

³⁾ С. Томашівський, Угорская Русь. „Укр. народъ въ его прошломъ и настоящемъ“, т. II, вид. 1916 р., стор. 421—422.

вершком повернутий на південь, друга, далі на захід, значно менша, дуже порозривана й звязана з попередньою тільки невеличкою смугою (грбшки вище од Бардійова). Цей розподіл, гадає Томашівський¹⁾, являє наслідок не самої конфігурації етнографічної території, ба й тісно звязано його з історією колонізації Карпат узагалі, та зокрема з колонізацією українською; нарешті стверджують його відміни мовні та етнографічно-культурні (різниця в наголосі: у східніх говірках він рухливий, у західніх — постійний). Східня частина цієї території становить простір 10.500 кв. кілометрів, а західня 4.000; перша завширшки — від 70 до 100 кв. клм., друга — значно менша — доходить навіть до 5—30 кв. клм. Таким чином, територія, на якій живе українська людність на Угорщині, становить простір 14.257 кв. клм. Кількість усіх угорських українців дорівнює більше-менше 500.000 (на основі урядової статистики 1890 і 1900 років²⁾). На думку С. Томашівського, „в дійсности головна етнографічна територія Угорських Русинів (не рахуючи дальших островів) майже не змінила ся за яких 500 літ, а перед тим вона була хіба ще менша аніж сьогодні“³⁾.

Вся українська людність на Угорщині, перед війною жила в двох державах: у королівстві Угорщині (98,5%) і Хорвато-Словаччині (1,5%). Українська людність збитою масою оселює вище зазначену територію, розтягаючись на сім адміністративних округ, що звуться жупаніями, комітатами, стоблицями, а саме: 1) Марамарош, 2) Угоча, 3) Берег, 4) Уг — у східній; 5) Земплин, 6) Шаріш, 7) Спіш — у західній частині. З них Ужгород (Уг), Берегово, Угоча, Марамарош перебувають тепер у межах чехо-словацької республіки на засадах широкого самоврядування⁴⁾. Інші — в межах Юго-Славії.

Коли розподілити кількість українців у відсотках, то матимемо таку таблицю людности української у жупаніях:⁵⁾

1. Марамарош	46,4%	5. Землян (Земплин)	11%
2. Угоча	39,3%	6. Шаріш	19,4(22,5)
3. Берег	45,7%	7. Спіш	9,1
4. Уг	36,4%		

Поміж зазначених комітатів Угорщини найбільше українців, — як бачимо, в Мармароші, Берегові, північній Угочі, східньому й середньому Угові, північному Земплинові, північному Шаріші⁶⁾.

Опірч зазначених комітатів українська людність живе ще колоніями та островами. С. Томашівський, у Земплині зазначивши колонію україн-

¹⁾ С. Томашевскій. Угорская Русь. „Укр. народъ въ его прошломъ и настоящемъ“, стор. 422.

²⁾ С. Томашівський. Етнографічна карта угорської Русь, стор. 190—211.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ „Podkarpatská Rus“. 1923. Redigovali Ios Chmelař. Stan. Klima — Jar. Nečas, стор. 9—16.

⁵⁾ С. Томашівський. Op cit., стор. 190—211.

⁶⁾ Етногр. тер. угор. Русь. Томашівський. ЗНТ і. Ш. В. LXVII, стор. 17.

ців — Комлошка, додав, що колоніями українці живуть у комітатах Сатмарському (у Вел. Бані — Nagyabanya; Шарказі — Sarköz; Арань-Медьш, Шар, Рожаль (села), біля Сатмар-Нейметі і коло західнього кордону, де є Пенейслек, що його одвідав був Гнатюк у р. 1903. (Як виявилось, він цілком український).

Окрім того, українці живуть у комітатах: Саболчі, Бігарі, Абау-Торна, Боршоді, Гемері, Гайду. Найбільші українські колонії в Бач-Бодрогському комітаті. Переважно українські громади є тут тільки у Кулянському повіті, а саме дві — Керестур (94,7% українців), Коцура (58,4%), у цілому цьому повіті живе 17,4%; у Жаблянському — 4,4%, у Новому Саді — 1%. Взагалі у Бач-Бодрогському та Срімському комітатах живе близько $\frac{3}{4}$ усіх українських колоністів. Сливе немає українців за Дунаєм (півд.-західня Угорщина), дуже мало на Словаччині, а що-до інших частин Угорщини, їх дуже важко одзначити через непевність урядових джерел ¹⁾.

Ось ці країни Угорщини, де живуть українці, стали за об'єкт переважної уваги Гнатюкових етнографічних дослідів. Він каже: „Ще як студент університету занявшись етнографічними студіями“ — (у передньому слові до IV т. свого видання) — „звернув я увагу на бідність літератури про угорських Русинів та найрізномірніші суперечні звістки про них, розсіпані у тій літературі. З тої причини постановив я вибрати ся особисто на Угорщину, придивити ся побутові тамошніх Русинів, і на підставі автопсії виробити собі про них певний погляд“ ²⁾. Свої завдання В. Гнатюк формулював цілком певно: „відбуваючи екскурсії на свій власний кошт і ризико, поставив я собі задачею не лише приглядати ся загальному побутові угорських Русинів, але призбирати також як найбільше фольклорних та етнольоґічних матеріялів, бо оголошених до тої пори було дуже мало, тай ті непевні та некритичні були, яких збірано виключно аматорами“ ³⁾. Обравши для переважних своїх дослідів цю територію, В. Гнатюк виходив з тих міркувань, що це є найкрайніша на заході територія українства; тому вона являла собою цікавий терен для дослідника: тут стикалося кілька народностей — і близьких до українців (словаки, хорвати, поляки, серби) і далеких (мадьяри, німці). В таких місцях з'являються цікаві новотвори в мові та побуті, повстають питання про те, який саме тут народ живе. Висовуються питання діалектологічні й етнографічні, і для науки розгортається широкий терен для дослідів.

З цього боку надзвичайно цікавий, а разом з тим і важливий об'єкт для етнографової праці становили руські або руснацькі (українські) колонії передовсім у Бачці, де живуть вони „усуміш із Словаками, Сербами, Німцями, Мадьярами та Румунами, що значна частина їх говорить найменш двома мовами, але є багато таких, що говорять зовсім плавно трьома

¹⁾ С. Томашівський, Етнограф. карта Угорської Русь, стор. 219.

²⁾ Етногр. збірник Наук. Т-ва ім. Шевч. 1909 у Львові, т. XXV (т. IV стор. III).

³⁾ Ibid., стор. IV.

і чотирма мовами“... це не могло „лишити ся безо впливу на тамошній руський діалект“¹⁾). Поряд з тим не меншу цікавість являють країни на Угорщині, де українська людність, як от у західніх комітатах, проживає поруч і всуміш з іншими племенами, і де впливи одно на одного переплутуються, дуже утруднюючи виучування. Таке становище зобов'язувало дослідника з'ясувати цю плутанину, виразно та певно визначаючи певні риси, точні елементи, як основну підвалину для висновків та взагалень. Тим-то й не дивно, що намітивши основні лінії своєї роботи, В. Гнатюк у процесі праці ці завдання поширює та точніш і докладніш визначає. Видаючи вже другий том своїх матеріалів у р. 1898²⁾, Гнатюк для наступних подорожів своїх накреслює завдання докладніше: „переїхати всі комітати, що населені Русинами, звідати всі руські кольонії, подати докладне число Русинів, доси невідоме з різних причин, визначити етнографічні границі руські, списати назви географічні руські, усунені зовсім з уживання найновішою ухвалою мадярського сойму, та звернути головну увагу на етнологічний бік, а не як доси обмежувати ся майже виключно на збирання усної словесности“ (стор. VIII). Такий свій план, скерований на підставі досвіду, В. Гнатюк визнає за надто широкий; проте він покладає надію на те, що „за кілька літ“ він знайде товаришів, що „схотять з ним трудами поділити ся“. Таким чином, склавши докладний план та визначивши завдання своєї важливої праці, Гнатюк силкується вивести її з того аматорського становища, в якому вона досі була.

III.

Науково-дослідницька праця Гнатюка в галузі етнографії та етнології угорської території визначилася у двох напрямках: б) збирання матеріалів, що їх головним чином і мало не виключно зібрав він сам, а почасти й інші збирачі (Роздольський); цей матеріал упорядковано й надруковано за власною редакцією самого Гнатюка; б) складання розвідок, де опрацьовані найцікавіші та найважливіші питання.

Таким чином, розгляд оцих наслідків Гнатюкової праці цілком природньо встановлює дві ділянки: першу про етнографічні матеріали з Угорської України, що він їх зібрав та надрукував; другу — про його розвідки і освітлення тих питань, які повстали в процесі його праці та й на підставі зібраного матеріалу. Переходячи до виконання цього плану, ми передовсім спинимо увагу на огляді тієї території Угорщини, що її був одвідав Гнатюк та на процесі самих мандрівок і наслідках оцих мандрівок.

Угорщину, що стала за улюблений та переважний терен його наукових дослідів, В. Гнатюк почав одвідувати ще з р. 1895. Угорщину він одвідав тричі. Протягом років 1895.—1896 відбулися перші його подорожі.

¹⁾ Ibid., т. IV стор. XV.

²⁾ Ibid., стор. VIII.

Подорожі його взагалі надто цінні тим, що він одвідував „ходячи пішо-а лишень при поїзді й відїзді всїдаючи на желїзницю“.

Протягом цих трьох перших подорожїв В. Гнатюк „перейшов“, як він каже, „бїльшу просторїнь землї в столицї Мармароській, Берегській і Унгварській, а дїткнув ся також Угочанської і Земплинської“¹⁾. Маршрут першої подорожи був такий: „з Лавочного через Волосянку дїстав ся, каже він, — до першого Угорського села Ляхівця; звїдти через Старий і Новий Голятин, Майданку, Сейми, Волове Вучково, Долїшню Бистру, Березово, Горінчово, Ізу, прийшов до Густа; тут всївши на желїзницю, через Кїральгозу, Батю, Мункач вернув до Лавочного“. Цим закінчується перша подорож. Друга — починається теж з Лавочного, але вже їде до Сольви; звїдси „пустив ся на Строїну, Дусино, Керецке, Кушницю, Броньку, Довге, Задню, Луково, Імстичово, Великий Раковець до Севлюша; звїдки через Батю — Мункач повернув ся до Лавочного“. Третя подорож, протягом якої В. Гнатюк удруге завітав до Сольви, Строїна, охоплює окрім того Солочин, Плоске, Оленьову, Порошків, Туру — Ремїти і Ворочов. З Ворочова, проїхавши залїзницею до Унгвару, а потїм до Великої Березни, В. Гнатюк пішки відвідує „Ублю (за яку маємо красні дослїди проф. Олафа Броха), Кленову, Розтоки, Улич, Збуй, Новоселицю, Стару й Нову Стужицю, Ставну, Луг, Гусну, Буковець, Сербовець, Горїшню Малу, Бистру, Варецке й Волївець, а звїдси знов до Лавочного“.

Наступні подорожі В. Гнатюка по Угорщинї відбуваються в роках 1897—1898; за маршрут цих подорожїв докладних звїдомлень Гнатюк не подає. Ми певно знаємо тїльки, що на цей раз його увага спинилася була на захїдньо-угорсько-руських комїтатах і нарештї на Бач-Бодрогському комїтатї.

Після перерви в його подорожуванні на Угорщинї „від р. 1899 до кінця р. 1902“²⁾ В. Гнатюк знов їде на Угорщину: в березнї р. 1903 був у м. Макові, Чанадської столицї, і, як він каже, „остаточно рута екскурзї вийшла така: Будапешт, Маков, Нодблак, Семлак, Нїмецький Берег, Батоня, Великий Варадин, Ейр-Шелїнд, Нодь-Лейта, Дебрецин, Сент-Дерд -Абрань, Нїр-Ачод, Ейр-Кервейлеш, Пенейслек, Санїслав, Кїральгаза, Батю, Львів“³⁾.

Таким чином Гнатюк одвідав і дослїдив мало не всю Угорщину, переважну увагу віддаючи саме тим частинам її територїї, що вимагали цього за своїми особливими властивостями мови й побуту. Матерїяли, що їх тут Гнатюк зібрав, становлять збірку — шість томів. Матерїяли ці розташовано за таким планом: т. I Легенди і Новели. 1897. — т. II. Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти р. 1898. Цї матерїяли збирав Гнатюк, одвідуючи столицї — „Марама-

¹⁾ Етногр. Збірник Наук, Т-ва ім. Шевченка, т. III (т. I. Легенди і новелї 1897. стор. IX).

²⁾ Етн. Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXV. Етнограф. матерїяли з Угорської Русї, т. IV, стор. V.

³⁾ Е. Зб. Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. XXV. 1909, стор. XIV.

роську, Берегську та Унгварську, а почасти Угочанську та Земплинську“¹⁾. Далі йдуть матеріяли, зібрані в західньо-руських комітатах (Земплинському, Спишському та Шарішському, а також в Бачці). Ця остання частина, де перебуває українська людність, осівши серед інших народів, широко й глибоко захопила думку й увагу Гнатюка, і ми маємо надзвичайно великий та змістовний матеріял що-до українців, які тут перебувають. — т. III. I) Західньо-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. У другій частині подано безліч пісень. 1906. — т. IV. Казки, легенди, новели, історичні спомини з Банату. 1909. — т. V. Казки з Бачки. 1910. — т. VI. Байки, легенди, історичні перекази, новели, анекдоти з Бачки. 1911.

Властиво кажучи, за своїм планом Гнатюк оці матеріяли розташовує по серіях, а саме: перші два томи становлять першу серію його „Етнографічних матеріялів з Угорської Русі“²⁾. З третього тому починаються матеріяли, що збирав був Гнатюк у Бачці; у другій частині цього тому, а далі в томах IV, — V і VI вміщено тільки ті етнографічні матеріяли, що зібрав був Гнатюк у цій країні, де перебувають українці всуміш і поміж иншими племенами. Усі ці матеріяли етнографічні що-до принципів розташування не являють однастайности та одноманітности. Підбиваючи підсумки своїм першим трьом мандрівкам до Угорської України в р. 1895—96 і видаючи першу серію матеріялів в I—II томах (1897—98 р.), Гнатюк їх розподіляє на такі ділянки: а) легенди й б) новели, що становлять I том; — казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти, що становлять II том. Таким чином, ми маємо тут принцип розташування матеріялу не локальний, а за змістом. Починаючи з третього тому (1900 р.) ми помічаємо два принципи що-до розташування матеріялу, а саме: за змістом та за місцем. Сполучення цих двох принципів являє перша половина III т. (західньо-угорсько-руські комітати) подає матеріяли з сіл: 1) Шамброна, Вижного Свидинка, Кружильова і Мальцова — Шарішської столиці, 2) Суліна, Великого Липника, Орябини, Літяванови, Якубян, Кремпах — Спишської столиці і 3) Чертежа, Земплинської столиці.

Друга половина цього тому, ґрунтуючись на принципові локальності і саме території Бач-Бодрогського комітату, подає тільки пісні, розподіляючи їх на 12 розділів, а саме:

I. Духовні пісні й колядки (1—17). II. Балади й романси (18—37). III. Історичні спомини (38—46). IV. Різні долі (47—60). V. Дівочькі пісні (61—175). VI. Утрата вінка (176—190). VII. Парубоцькі пісні (191—273). VIII. Вояцькі пісні (274—312). IX. Пісні про подружнє життя (313—360). X. Місцеві пісні (371—407). XI. Жарти й дитинки (408—418). XII. Пісні про звірів (419—430).

Всі ці пісні записано в Керестурі й в Коцурі, з них в Керестурі переважну більшість.

¹⁾ Етнограф. Збірник, т. I, стор. IX.

²⁾ Т. IV, стор. VII.

Таким чином свою виїмкову увагу серед угорських українців пере-нісиши на Бачванських русинів, Гнатюк вже ніби-то змінює початковий план розташування матеріалу: подавши величезну збірку пісень, потім у IV т. збірки його маємо: а) Казки (1—25), б) Легенди (26—28), в) Новелі (23—35), г) і історичні спомини (36—39); в V томі — Казки з Бачки (50) і в VI: а) Байки (1—8); б) Легенди (9—74), в) історичні перекази (75—91), г) новелі (92—134), д) анекдоти (135—171). До цього матеріалу додаються словники при томах II, IV, VI.

Такий порядок згрупування матеріалів не являє нічого дивного через те, що в процесі праці звичайно повстають нові плани, нові вимоги, і під впливом їх сам Гнатюк подає такі пояснення до III тому: „Перша частина угрупована по селах так, як була записана... тому що я хотів виразно представити читачам поступенний перехід словачення руських діалектів відповідно до того, як вони посувають ся зі сходу на захід“¹⁾, тоб-то від села Чертіжа Земплинського комітату починаючи, і через столиці Шарішську й Спишську йдучи. Далі, як каже Гнатюк, згрупування матеріалу вже провадиться згідно з вимогами теперішньої етнографії.

Окремо від зазначених та перерахованих тут матеріалів, що не ввійшли до складу цих шістьох томів, стоять:

1) Угорсько-руські духовні вірші²⁾. 2) Запропащена збірка угорсько-руських казок³⁾. 3) Весілля в Керестурі (Бач-Бодрогської столиці в Полудневій Угорщині)⁴⁾. Цим вичерпуються усі ті матеріали, що торкаються Угорської України. Опі останні, що не ввійшли до загальної збірки (6 томів), вимагають окремих завважень. Передовсім духовні вірші, видані на підставі тих рукописів, що їх пощастило Гнатюкові у великій кількості зібрати підчас своїх мандрівок, Гнатюк розташував по двох розділах: а) північної Угорщини і б) полудневої (Бачки і Сріму). Цікавіші тексти, писані прозою, становлять окремих розділ⁵⁾.

У першій частині (а) подається опис рукописів (сім), а далі тексти (б) самих рукописів.

У передмові Гнатюк подає огляд джерел цих матеріалів. Вартість в тому, що писано їх почасти церковно-слов'янською мовою, з меншою або більшою домішкою живих народніх говірок, а з XVI ст. починаючи „ми маємо, каже Гнатюк, цілий ряд памяток, що писані тільки мовою народньою“. Він їх публікує на те, щоб вони „не тільки кинули світло на давнішу літературу Угорської України, але взагалі подали щось цікаве для характеристики нашої поезії XVII—XVIII ст.“. Тут-же вміщує Гнатюк невеликий екскурс свій в минуле Угорської України. Нарис культурних впливів, що так сприяли розвиткові людности, її освіті, підкреслює.

¹⁾ Етногр. збірник т. IX. 1900, стор. 1.

²⁾ ЗНТШ т.г. XLVI; XLVII і XLIX.

³⁾ ЗНТШ т. CXVII—CXVIII 234—243.

⁴⁾ Матеріяли до Українсько-руської етнології, т. X. 1908, стор. 30—81.

⁵⁾ ЗНТШ, XLVI, ст. II.

що освіта „розтяглась на різні верстви українського народу“, а національна свідомість у повнім значінні цього слова стояла в ті часи між Угорськими Українцями далеко вище ніж нині“¹⁾; він стисло, але вичерпно з'ясовує причини цього: виховання молоді у вищих школах, власна вища школа, впливи культурних сусідів і сприятливі культурні осередки. Про це становище народньої свідомости та культурного життя свідчать рукописи. Гнатюк коротенько згадує історію дослідів над цими рукописами, разом з тим і за тих осіб, що на цьому терені працювали (Соколов, Франко).

Друга з зазначених у нас збірок, а саме: „Запропащена збірка угорських казок“²⁾ містить 32 казки. Завдяки проф. Ю. Полівці про ці казки повідомив був Гнатюка проф. Йоганес Больте, що, працюючи в Берліні, відшукав їх у паперах проф. Рейнгольда Келера. На підставі індексу та змісту казок Гнатюк був переконаний в тім, що вони походять з Угорської Русі, хоч і перекладено їх на німецьку мову. В цій збірці найбільше казок, але є й байки (Гнатюк їх точно розмежовує од казок), легенди, новелі й анекдоти.

Нарешті „Весілля в Керестурі Бач-Бодрогської столиці“³⁾, надруковане окремо од інших матеріалів, становить докладне описання. Матеріал воно являє цінний вже тому, що це село, як і Коцура та ще кілька інших у Срімі, являють, на думку Ів. Франка, „той руський остров бачванських Русинів, що живе на півдні Угорщини“⁴⁾; тут найкраще виявились типові риси майже невідомих побуту та мови“, а самий запис дає найдокладніші риси весілля, що тут втратило багато загально-українських рис і, як побутове явище, йде до занепаду, а тому це становить важливе явище як з національного й побутового, так і з державного боку.

Уважливо розглянувши всі етнографічні матеріали Гнатюкові, що їх він збирав в Угорській Україні, побачимо, що ті дві підвалини, на яких він ґрунтуючись розташував ці матеріали, а саме — локальна та за змістом — гармонійно сполучаються, відколи він остаточно зосередив свою найбільшу увагу на Бачці, тоб-то на українцях угорських, що живуть островами поміж інших племен. Сполучення це не помилкове, навпаки воно відповідає науковим вимогам. Мало не для всіх матеріалів, розташованих за певним змістом, зазначено: де й від кого їх записано. Окрім того до кожного матеріалу, чи то буде пісня, байка, то-що, подаються вказівки на варіанти та на паралелі. До того-ж Гнатюк користується з найперших джерел. Він не тільки подає вказівки на варіанти з українських збірників та праць, як от Драгоманова, Чубинського, Рудченка, Грінченка, Головацького, Франка та інших, але й з російських, приміром: — Афанасьєва, Романова, Худякова, Тіхонравова, Порфір'єва, Піпіна, А. Веселовського та ин.; польських — Кольберґа, Цишевського,

¹⁾ ЗНТШ; XLVI, стор. 5.

²⁾ ЗНТШ 1913, т. СХVII—СХVIII, ст. 235—243.

³⁾ Матеріали до української етнології, т. X. 1908, стор. 30—81.

⁴⁾ ЗНТШ. т. IV. 1910, ст. 10—11.

Хелховського, Глинського, Вуйціцького, Карновича; сербських — В. Карацїн'а; чеських Malý, Kulda, Dobšinski, Kolaš; німецьких — Grim, Hahn, Sklarek, R. Köhler, Schott, Bchstein, Schleicher, та ин.; французьких — Cosquin та ин.; англійських — Кловстон та інших.

Вже самий перелік авторів і джерел показує, яку величезну літературу використовує, друкуючи свої матеріали в Угорській Україні, Гнатюк. І справа самими паралелями не обмежується. Подаючи паралелі й варіанти, Гнатюк подає звідомлення про те, як перетворилися казкові та легендарні мотиви у паралельних сюжетах різних народів.

Випадає спинитися на досить поширеному оповіданні про коханця — мерця¹⁾, щоб в цьому переконатися.

В. Гнатюк подає докладно широку наукову літературу, а так само оповідання, й літературну переробку цього сюжету в різних формах. Це свідчить за ґрунтовне та всебічне обізнання Гнатюка з широчезним матеріалом, а так само про клопітну й важку, але надто важливу чорну роботу.

Взагалі-ж ці паралелі варіантів, вказівки на джерела їх, визначування відповідної літератури, а так само різні дріб'язкові вказівки роблять Гнатюків етнографічний матеріал дуже цінним. Разом з тим різні покликуння на власні матеріали цілком виразні й не являють жадної плутанини або повторювання.

До матеріалів, зібраних на Угорській Україні, додається показчик мотивів надрукованих оповідань а саме: 1) українською мовою в т. II, 2) й німецькою мовою в т. IV, V і VI (Hauptmotive der Erzählungen в т. IV і VI; і Hauptmotive der Märchen — в V).

Як зручно користуватися з того широчезного матеріалу, що містять ці збірки, маючи такі показчики, говорити не доводиться: вони сами за себе яскраво промовляють. Нарешті дуже цінні словнички: 1) угорсько-руських місцевих висловів, що є при II і III т. т. матеріалів, 2) і менше зрозумілих слів, що є при VI т.

Нарешті не можна обминути питання про саме записування матеріалів та про ті способи, що їх уживав був Гнатюк, матеріали ці збираючи. Маючи за своє завдання як-найточніше і як-найповніше подати матеріали, Гнатюк намагавсь діалектологічні й етнографічні риси записувати певно, виразно й ретельно. Через те, що не було жадної певно виробленої системи, Гнатюк користувався своєю власною системою, на на першому місці ставлячи інтереси діалектологічні. Засада, що неї він додержувався, у тім полягала, щоб записати слово в слово все, а не пропустити нічого, „ніже тієї коми“, як він каже²⁾. І хоч матеріали „не зискали через те на красі... і стали важкі для читання, зате й задержали свою фільольогічну вартість“. Про це дбаючи і ґрунтуючись на тому, що

¹⁾ ЗНТШ т. V, стор. 295—296.

²⁾ Етнограф. Збірн., т. III, стор. XIII.

„діалектологія в нас не тільки не оброблена, але майже не тикана“, Гнатюк зазначає, що ці матеріали дадуть підставу „до такого оброблення так що до фоно- і морфології, як і лексики“. Те твердження, що „діалекти на Українській Русі не були під впливом ані російської, ані польської“ народности, дає Гнатюкові право визнавати за поданими матеріалами ще окремо особливе значіння: „вони будуть добрим судією, щоб вирішити справу лексики і саме: я к е н а ш е літературне слово, що його вважали за чуже, в справді нашим словом, чи зайшло з сусідніх слов'янських мов“. Звичайно, критика робила закиди. Гнатюкові записи матеріалів Сабов визнавав за незадовільні (Листок 1898, № 4—5). Відповідь Гнатюка (ibid. № 9—10) спростувала до певної міри це питання. Мабуть ґрунтуючись на думці Сабова, а почасти приєднуючись до думок Пастрнека, Соболевського й Нідерле, проф. Францев зменшує значіння Гнатюкових матеріалів „для мовознавства“. Проте новіші праці визнають матеріали Гнатюка за найцінніші¹⁾ та найліпші, а як ґрунт для встановлення питання про те, до якої національності належить людність, за такі авторитетні, що на них спиралися відомі дослідники — Олаф Брок, Нідерле, Томашівський і інші.

До такої цінности матеріалів В. Гнатюка: що-до Угорської України спричинилися і ті оповідачі, що їх дуже вміло та вдало він був добирав. Вже те, що один з цих оповідачів Михайло Пустай у Збуї оповідав протягом шістьох днів, що-дня зранку до вечора, промовляє само за себе. Цей Пустай, коли Гнатюк мусів був залишити Збую, заявив йому, що „потрафив би ще пару днів говорити“²⁾. На превеликий жаль, використати їх у повній мірі Гнатюк не мав спроможности, і про це він сам згадує, дуже жалкуючи.

Отже підбиваючи підсумки, випадає сказати, що збирання та й видання Гнатюкових матеріалів переведено було за певною науковою системою: вона виявляється в розташуванні самого матеріалу за певними класифікаційними групами, дотримуваними послідовно й твердо; вона виявляється і в тих примітках, паралелях та покликаннях, що вичерпують мало не всю бібліографію; таким чином цей матеріал є цілком готовий до наукового опрацювання за тією методою, що на ню вказував і що її додержувався був ще сам Драгоманов. З приводу пісні „Про здобуття козаками Азова“, а так само варіантів пісні, записаної на Україні, „Про сина Стеньки Разіна“, Драгоманов обстоює неодмінну потребу порівняльних дослідів над українською народною усною творчістю, і піснями зокрема. Він зазначає потребу порівняння в кількох кругах різної величини променів „в крузі руським (велико-, мало- і біло-); — слов'янським, арійським, людським; нарешті в кругах тісніших — випадкових — у крузі народів різного племені, різного ступеня культури, що стикали ся з нашим народом і передали йому, або переняли від нього

¹⁾ С. Томашівський. Етногр. карта Угорської Русі, стор. 184.

²⁾ Т. I, ст. XIII (Етн. Зб. т. III).

певну частину матеріялу“... „Докладне таке порівняння показало б і відміну нашої словесности і схожість її з іншими... і нарешті показало, чи ця схожість виходить із конциденції, чи зі спадщини із спільного племінного скарбу, чи від переняття при обопільному культурному впливові“... „Коли буде досліджено методом інтернаціонального порівняння, можна буде докладно говорити про її національний елемент“¹⁾. І далі в своєму відзиві про журнал „Живая Старина“²⁾ Драгоманов прикладає ці свої теоретично-методологічні міркування до студії Ів. Жданова „Пісня о кн. Михайлѣ“; він робить закиди Жданову, що той не вичерпав численного, що цього питання торкається, матеріялу, і „не приклав гостро і систематично порівняної методи“ (стор. 315), і тому праця його має значіння випадкової збірки кількох варіантів пісень...

Цими науково-методологічними міркуваннями Драгоманова Гнатюк цілком пройнявся. Видавши багатющі етнографічні матеріяли, поклав він певний та твердий ґрунт для суто-наукових дослідів над українською людністю на Угорщині. Цей ґрунт він зміцнив паралелями, вказівками на варіанти, а так само на одміни сюжетів і мотивів у різних народів, і тим дав можливість робити досліди за систематичною й плановою методою широких порівнянь.

IV.

Починаючи розглядати ті Гнатюкові твори, де опрацьовано етнографічні питання, тісно звязані з Угорською Україною, ми повинні зазначити такі розвідки:

1. Руські оселі в Бачці (Полудневій Угорщині)—Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. у Львові 1898, т. XXII, ст. 1—58. 2. Русини Пряшівської єпархії та їх говори—Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. 1900 т. XXXV—XXXVI стор. 1—70. 3. *Hungariko-Ruthenica* (цитовано за працями Томашівського та Францева). 4. Словаки чи Русини? (Причинок до вияснення спору про національність західніх Русинів) Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. у Львові 1901, т. XLII, 1—81. До цих праць зарахувати випадає й ті передмови та передні слова, що їх був умістив Гнатюк у шістьох томах „Матеріялів з Угорської Руси“ (Ет. Зб. т. III, ст. X—XIV; т. IV, ст. VII—VIII; т. IX, ст. 1—2; т. XXV, стор. I—XXI; т. XIX, стор. III—VI; т. XXX, стор. III—IV); вони хоч і не становлять окремих праць, але являють у стислому вигляді більше-менше викінчене тлумачення або діалектологічних думок Гнатюка, або плану його праці та міркувань, або історичних явищ у справах колонізації країн українцями; з-поміж них найбільшої уваги варті ті, що в т. III і IX Етн. Зб.— Не спиняючись на дрібних Гнатюкових працях, уважаємо за потрібне додати до цього списку ще одну, а саме: „Причинки до історії зносин галицьких і угорських Русинів“³⁾. Хоч ця стаття й не має суто-етногра-

¹⁾ Розвідки М. Драгоманова, т. I, стор. 144—145. Збірник іст.-філ. секції Н. Т-ва т. II.

²⁾ Розвідки т. III стор. 309—329.

³⁾ ЛНВ. 1899. IX стор. 162—178.

фічного значіння, але доповнює зазначені етнографічні праці і разом з тим висвітлює Гнатюкові погляди на становище Угорської України та її майбутнє.

Зазначені праці акад. В. Гнатюка мали на меті встановити точно територію й етнографічні межі угорських українців, з'ясувати діалектологічні побутові особливості, що їх „майже не було зачеплено ґрунтовним дослідом“, а в зв'язку з цим ясно поставити питання про колонізацію тих місцевостей, де тепер живуть угорські українці та її історію. В тих місцях, де українці на Угорщині живуть усуміш з іншими племенами, накреслити певні діалектологічні зміни в мові, виділити русинський, тоб-то український, у них елемент і з'ясувати його долю, а так само й долю самого народу та ті можливості, що життя для нього готує — ось які були завдання його праці.

Не можна сказати, щоб ці питання були цілком нові. Угорськими українцями вчені цікавилися вже протягом усього XIX ст. І праця славіста В. А. Францева, колись професора на Варшавському Університеті, а тепер у Празі — на чеському: „Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ (Рус. Фил. Вѣстн. 1901, т. XLV, стор. 144—197) являє перший найдокладніший та вичерпливий огляд цих численних праць, починаючи з маловідомого Броневського 1810 р. та славнозвісного Добровського р. 1814.

С. Томашівський цілком справедливо каже про працю проф. Францева: „усе важнѣйше, що появило ся до 1901 р., зібрано докладно в огляді проф. Францева, і туди треба заглянути кождому, хто спеціально інтересуєть ся угорськими Русинами“¹⁾.

Констатуючи, що дотепер дуже мало зібрано матеріалів для вивчення народньої творчості угорських українців, їх побуту, звичаїв, проф. Францев зазначає: „только въ послѣдніе три-четыре года трудами В. Гнатюка... въ этой области достигнуты значительные успѣхи. Вл. Гнатюкъ, ежегодно совершающій путешествія по Угорской Руси, собралъ богатые этнографическіе матеріалы и обнародовалъ ихъ. Эти матеріалы имѣютъ большую цѣну главнымъ образомъ для специалистовъ, занимающихся фольклоромъ, и значительно меньше для языковѣда“²⁾.

Статтю В. Гнатюка „Руські оселі в Бачці“ проф. Францев вітає, уважаючи за „интересный очеркъ жизни и быта Земплинскихъ колонистовъ въ Керестурѣ“ (ст. 188), як рівно-ж і статті його, що „живо изображаютъ современное положеніе Угорской Руси“ (стор. 196). Та визнаючи цінність Гнатюкових праць узагалі, проф. Францев зазначає й негативні риси, передовсім „неудовлетворительность діалектологическихъ записей“ (ст. 188), а в зв'язку з цим Гнатюкові помилки у питанні про національність та колонізацію Угорської України взагалі, і зокрема українських колоній, надто тих, що живуть у Бач-Бодрогському та Срімському комітатах.

¹⁾ С. Томашівський. Етногр. карта Угорської Руси.

²⁾ Русск. Фил. Вѣстн. т. XLV, стор. 187.

Треба сказати, що в питанні про Угорську Україну в науці є дві думки: — одну, обстоювали проф. О. Соболевський, Пастрнек, Л. Нідерле і почасти О. Брок, другу, окрім самого Гнатюка, — Мішик, Цамбель, Томашівський. Між цими вченими повстала полеміка. Почав її О. Шкультетний, редактор „Slov. Pohlad'iv“ (1895. Ч. 6, стор. 384) невеличкою заміткою: „Akej veru su Slovaci?“. Перші дослідники казали, що бачванські русини — справдешні словаки. Другі навпаки визнавали їх за русинів, за українців. У завзятій, ба навіть гострій, полеміці обидві сторони покликувалися на всі наявні етнографічні, лінгвістичні й історично-географічні відомості про бачванських русинів. Проф. Францев схиляється у цьому питанні до думок першої групи вчених, а саме Соболевського, Нідерле й Пастрнека.

Кажучи про етнографічну працю В. Гнатюка, проф. Францев, слідом за Соболевським зауважує: „они далеко не безукоризнены и надежны въ отношеніи правильности фонетическихъ записей“. Та тут-таки він додає: „конечно, всѣ такъ называемыя фонетическія записи носятъ на себѣ всегда отпечатокъ субъективныхъ особенностей органа слуха записывающаго, и надо думать, что никто изъ задающихся спеціальною цѣлью детально изслѣдовать извѣстный говоръ или нарѣчіе, не отважится довѣриться вполне чужимъ записямъ. Кстати сказать, ни для одного изъ славянскихъ языковъ и нарѣчій въ настоящее время не выработано и не установлено строгой системы въ производствѣ такихъ записей; нѣтъ въ этомъ отношеніи никакого единства, и всякій придумываетъ смотря по надобности разнообразныя буквы, значки и т. п.“¹⁾ Не погоджуючись з тим, що в Бачці оселі українські, як це доводив В. Гнатюк у своїй розвідці, проф. Францев каже: „едва ли нынѣ мнѣніе Гнатюка можетъ считаться состоятельнымъ“, і додає, що „вопросъ о русскихъ поселенцахъ въ Южной Угрии имѣетъ свою небольшую литературу, и для положительнаго рѣшенія вопросъ объ ихъ національности, времени и мѣстѣ выселенія этихъ колонистовъ необходимо собрать больше архивныхъ данныхъ“²⁾.

До цього проф. Францев додає ще один закид: „жаль только, что статьи В. Гнатюка и другихъ молодыхъ украинофиловъ-радикаловъ интересныя фактическими данными, проникнуты крайними тенденціями малорусскаго сепаратизма, и „самостійности“ малорусской политической, этнографической й литературной“³⁾.

З найновіших дослідників С. Томашівський каже про праці В. Гнатюка: „До найліпших джерел для означення руської території можуть належати етнографічні і мовні записи, коли означено докладно місце їх записання. На жаль, доси таких записів ще дуже мало (з огляду на місце), а найліпші з них В. Гнатюка і І. Верхратського“. На думку С. Томашівського „етнографи-збирачі й лінгвісти, маючи перед

¹⁾ Р. Ф. В. XLV, стор. 187—188.

²⁾ Р. Ф. В. XLV, стор. 188.

³⁾ Р. Ф. В. XLV, стор. 196.

очима окремі інтереси, часто не дбають про сей т. ск. політичний бік етнографії“; „джерельну стійність мають і праці таких дослідників (чи то про Угорських Русинів чи взагалі про Угорщину), що знають край і людей із власного досьвіду“; С. Томашівський на одне з перших місць серед них ставить В. Гнатюка ¹⁾.

Отже представники науки визнавали високу наукову цінність етнографічних дослідів Гнатюка над угорськими українцями. Вони зазначили в ній тільки дві хиби: а) записи його незавдовляючі з боку діалектологічного (казав це властиво один тільки О. Сабов), б) Гнатюкові погляди на мову й національність бачванських русинів, а так само русинів із західньо-угорських комітатів, сумнівні й непереконливі.

V.

В. Гнатюк досліджує угорських українців з погляду мовно-діалектологічного й територіяльного, а в звязку з тим національного та релігійного.

Надаючи великої ваги мові, як найвизначнішій та найяскравішій ознаці національності, В. Гнатюк, перший серед дослідників Угорської України намагається встановити певні групи говірок.

У цьому важливому питанні було безліч неясностей. До них значною мірою спричинилася й урядова статистика. Визначаючи національність, перед В. Гнатюком уживали різних засад: за ґрунт для висновків брали або віру, або мову (не встановивши точно та докладно її прикмет на підставі певного матеріалу), або, нарешті, походження — колонізацію.

Гнатюк встановлює дві основні діалектичні групи угорських українців: — одну, що живе в комітатах — Марамарош, Уточ, Берег, Уг і північно-західній частині Земплина — де мова безперечно українська (русинська); другу, що живе в комітатах Шаріш, Спиш і останній частині Земплина, де мова мішана русино-словацька (Hungarico-Ruthenica стор. 10—11), або „русинська пословачена“. Як гадає Гнатюк, „на поділ мови угорських Русинів вплинув найбільш неприступний гористий терен; нині тільки можна пояснити те величезне число говорів, якого не знаходимо ніде більше на землях, залюднених Русинами“ ²⁾. Таким чином, цілком природно, розподіл територіяльний сполучається з діалектологічним.

Ще випускаючи перший том етнографічних своїх матеріалів Гнатюк підкреслює „величезну діалектологічну різnorodність“. Та в цій різноманітності Гнатюк вишукує й той ґрунт, щоб встановити певні об'єднуючі угруповання, певні ділянки для говірок. Таких ділянок він встановлює п'ять. За ґрунт для цього він бере зміни давньоруського корінного *o* на інші голосні. Перший діалект є той, що *o* змінює на чисте *i* (*nin*,

¹⁾ Стаття по славяновѣдѣнію, вып. III. стор. 184.

²⁾ ЗНТШ. XXXV—XXXVI, ст. 14.

стіл, дім), він охоплює північну смугу, що „дотикає границь Галичини та Буковини“. Другий діалект той, де змінюється *о* на чисте *у* „дотикає околиць“, де живуть румуни та мадяри (*пун, стул, дум*), отже до великої Угорської низини, посідає проте південну смугу. Третій, що первісне *о* змінює на незнаний звук (=німецьк. *й*, мадяр. *її*) *пѳн, стѳл дѳм*, лежить посередині між першим та другим.

До цього додає В. Гнатюк, що існують ще два діалекти, відмінні од попередніх, а саме: 1) діалект, де первісне *о* змінилося на тверде *и* (=рос. *ы*) *кынь, стьлл, пын* і 2) діалект, де первісне *о* збереглося дотепер — *кѳнь, стѳл, пѳп*¹⁾.

У праці „Русини Пряшівської єпархії“²⁾, відокремлюючи русинів з-поміж словаків, поляків, мадяр та німців, каже, що найкомпактнішою масою українці живуть у Шарішському комітаті та в північній частині Земплінського, а крім того в чималій частині Абау-Торнянського (стор. 12). Тутешніх русинів, тоб-то українців, Гнатюк розподіляє на дві основні діалектичні групи — руснаків і слов'яків. До першої зараховує він тих, що не дзєкають та що в їх мові дієслівний *infinitiv* закінчується на *ти*; до другої тих, що дзєкають і що дієслівний *infinitiv* закінчується на *ци*. Діалект перших він називає руснацьким, других — словенським (але не словацьким), уважаючи їх за близькі, споріднені, з діалектологічного боку.

На цих двох діалектологічних групах угорських українців ми трохи спинимось. Гнатюк підкреслює, що ці дві діалектологічні групи українців „значно віддалили ся від себе в мові“, але є між ними й велика подібність, а саме: а) м'яке *ч* (*чъас, чъудо*); б) скорочені форми у відміні дієслів на *ати* (*знам, знаш, знат*); в) метатеза, що в обох цих групах однаковісінька, тимчасом як у словаків — інша; г) багато чужих слів, запозичених з словацької, польської, німецької, мадярської мов.

Констатуючи, що діалект руснаків та слов'яків близький, споріднений, Гнатюк уважає руснацький діалект (тоб-то діалект русинів) за чистіший що-до наявності рис української мови.

Окрім того єсть у цих говірках і одміни: слов'яки, в одміну від руснаків дзєкають і цекають, тоб-то вимовляють звук *д*, як *дз*, у складах *де, ди, ді, дя, дь*; звук *т*, як *ц* в складах *те, ти, ті, ть, ть*; і звук *ч*, як *ци* в складах *ти, ть* (*читати — читац, писати — писац*). Що це вплив білорусів, які неначеб-то тут колись були оселилися, Гнатюк цілком відкидає. Він визнає ці риси за наслідок впливу польської та словацької мови на українську. Він далі докладно зупиняється на фонетичних та морфологічних властивостях, намагаючись показати відмінності їх мови й підкреслюючи навіть такі риси, що є за певний наслідок мадярського впливу („у словаків, що живуть поблизу мадярів, приголосні *ж* і *ш* не м'яшать ся, а вимовляють ся твердо, як у Галичині“; ця риса „дотикає також здебільшого говору бач-

¹⁾ Етногр. Збірн. т. III, стор. X.

²⁾ ЗНТШ XXXV—XXXVI.

ванських Русинів“¹). Нарешті різницю становить лексика. Руснаки вживають деколи таких слів, яких немає у слов'яків і навпаки. Цю думку стверджує Гнатюк, подаючи цілу таблицю слів і розташовуючи їх за певними категоріями (стор. 23 й 26). Нарис властивостей діалектів руснаків і слов'яків з відповідними до цього матеріялами Гнатюк доповнює списком громад, що-разу зазначаючи, якою мовою говорять у кожній громаді. Самого реєстра громад склав Гнатюк на підставі власних спостережень і власного ознайомлення. В цій цінній і важкій праці Гнатюк визначає громади з мішаною мовою, а саме: руснацькою і мадярською; словенською і мадярською; руснацькою, словенською й мадярською; словенською і німецькою. Ці його реєстри охоплюють територію комітатів — Земплинського, Шарішського, Спишського, Абау-Торнянського і Боршодського.

Схарактеризувавши дві основні говірки Пряшівської єпархії — руснаків і слов'яків та подавши до цього широкі матеріяли, Гнатюк зазначає ще існування цілої низки говірок, де помічаються перехідні діалектичні риси („переливи говорів“). „Почавши від чистого руснацького, змінюють ся крок за кроком, втягаючи в себе що-раз більше чужих елементів, а зтрачуючи свої власні, аж стають в кінці більш подібні на словацькі говори, ніж на руські“. Як висновок, Гнатюк висовує думку про „винародовлюванне Русинів на користь словаків“ і відкидає думку словацьких вчених, ніби-то „слов'яки — то порушені словаки“. Як приклад, що стверджує його міркування, Гнатюк подає низку окремих говірок, описавши їх на підставі матеріялу, що сам призбирав був на місцях підчас мандрівок.

Ці говори сіл: Земплинського комітату (Чертежа або Чертіжне), Шарішського (Шамброн), Спишського (Сулина, Великого Липника, Орябини), Шарішського (Важнього Свідника, Лізманова), Спишського (Якубян, Кремпаха), Шарішського (Кружльова, Мальцова).

Отже бачимо, що Гнатюк постаравсь дослідити основні угорсько-українські говірки, що їх він нараховує п'ять ділянок (стор. 28). Відокремлюючи з-поміж них найяскравіші — говірки руснаків і слов'яків, він на їх розгляді спиняє цілком слушно свою особисту увагу; а окрім того визначає низку говірок, що являють риси говірок переходового типу. В цих питаннях, на жаль, досліди Гнатюкові не цілком викінчені. Так, приміром, п'ять ділянок говірок встановлено головним чином на фонетичних засадах. Знов-же Гнатюк занадто широко бере питання на шкоду ґрунтовності деталей. Ось через це й повставали заперечення та полеміка.

Гнатюк, подавши властивості основних говірок, і зосібна тих, що спричиняються до суперечок і непорозуміння, питаннями діалектології не обмежується. Він розглядає питання про територію і саме ту, де угорські українці перебувають усуміш з іншими племенами, а саме: словаками, поляками мадярами, німцями²), тоб-то в межах комітатів, або жупа-

¹) „Русини Пряшів. єпархії“, ЗНТШ. XXX—XXXVI, стор. 19.

²) „Русини Пряшівської єпархії“. 1—70.

ній — Гемерської, Шарішської, Спишської, Абау-Торнянської, Боршодської, частини Земплинської¹⁾, а також зосібна Бачки. Він цілком слушно до діалектологічних міркувань прилучає територіяльно-колонізаційні, і намагаючись у звязку з діалектичним матеріалом сполучити дані колонізації та її історії, силується як-найоб'єктивніш розв'язати спірне питання. Власне кажучи, зазначені вище праці Гнатюка мало не виключно присвячені цим країнам, тоб-то південній та південно-західній Угорщині. Життєвий процес утворив і тепер утворює тут складні форми національних стосунків, що в них українська людність, чужонаціональному підпадаючи впливові, або утворює такі риси мови й побуту, що її вже не вважають за українську, або, не маючи змоги дати опір отим впливам, винародовлюється на користь інших народів. Отже першу спробу докладно описати українських колоністів являє Гнатюкова праця: „Руські оселі в Бачці“²⁾.

В цій праці сумлінного етнографа Гнатюк подає докладний та вичерпливий опис української людности — тих колоністів, що доводиться їм жити поміж словаків. Праця складається з таких частин і висвітлює отакі питання: 1) Про назви — Банат і Бачка, про різницю поміж ними (Бачка — країна поміж Тисою та Дунаєм, а Банат на схід од Бачки). 2) Історичний екскурс про початок поселень у Бачці і про українські колонії. 3) Про побут бачванських русинів. Подавши точні відомості про кількість українців, Гнатюк розповідає про господарство, про будівлі, ремества, торгівлю, народню творчість, весілля (воно занепадає), віру й релігійність. Разом з тим каже він про важкі умови життя, але звертає увагу на існування громадських кас, просвіт, на розвиток суспільства; підкреслює, що „бачванські Русини не відіграють жодної ролі в політичному житті через малочисленність“ (коло 9 тисяч); 4) окремо розповідає про нововірців — назареїв, або. бугерів (секту, стор. 55). До цього додає 9 оповідань, записаних у Бачці, і пісень. Оповідання ілюструють ті окремі питання, що на них зупиняється Гнатюк у своєму описові, а пісні — побутові, і про самий процес, творчости (пісні про дяка, вчителя, пароха і про мене, тоб-то самого Гнатюка).

Гнатюк одзначає тісний звязок колоній Бачки та Сріма, каже про їх колонізацію і нарешті про винародовлення бачванських українців. Всі ці відомості Гнатюк бере не з книжок, а з своїх власних спостережень. Він завважує, що колоній українських у Срімі більше, але вони дрібні, і в загальній кількості своїх жителів становлять „тільки четверту частину порівнюючи з бачванськими“ (стор. 7). Зв'язані вони тим, що Срімські колонії вийшли з Бачки. Гнатюк цілком відкидає ту думку деяких учених, буцім-то ці українські колоністи є нащадки запорозців.

Що-до колонізації, то на підставі праці Черніга, головне, а так само й інших дослідників, Гнатюк каже: „Коли полуднева Угорщина, нищена

¹⁾ „Русини Пряшівської єпархії“. ЗНТШ. XXXV—XXXVI ст. 8.

²⁾ ЗНТШ. XXII.

довголітними турецькими війнами, позбавилась від турок, то уряд в другій половині XVIII ст. подбав про кольонізацію, склавши як найкращі умови для неї, і ось українці Земплінського комітату та інших пустилися в долину; вони заселили одну велику пустиню і заклали тим способом нинішній Керестур“ (стор. 4). Його Гнатюк уважав за одну „зовсім чисту, непомішану з другими націями оселю“ (стор. 8). Цих думок Гнатюка не збивають і суперечники його, додаючи тільки деякі дрібниці (Р.Ф.В. 1901. т. XV, стор. 187). Торкається Гнатюк питання і про винародовлення і це питання розглядає та освітлює, звязуючи долю Бачки з Срімом. Питання про винародовлення, гадає він,—це справа наявна; доводів не потребує; різниця полягає тільки в чинниках, що цьому сприяють, а так само в тім, на чю користь відбувається винародовлення українських колоністів у цій країні. В Бачці винародовлення, на його думку, йде на користь мадяр, а в Срімі—хорват. „Як в Бачці мадяризують ся Русини, так в Срімі, каже Гнатюк, стають вони Хорватами, підлягаючи хорватським краєвим законам; вони мусять діти свої посилати до хорватських шкіл. Розуміть ся скорше можна вивчити ся Русинові по-хорватськи, як по-мадярськи. Коли теперішні відносини в Бачці й Срімі не змінять ся, то наших кольоністів чекає там нехибна смерть національна. Друге покоління їх не буде вже звати себе Русинами, лише хорватами, або мадярами. З сього знов вийде шкода нашій нації і то подвійна, бо з винародовленням наших поселенців не лише побільшуєть ся ряди наших ворогів, але й пропаде для нас раз на все одна з красних частин нашої суспільности“¹⁾.

Хоч як докладно дослідив це питання Гнатюк, усе-ж-таки повстали суперечки з приводу Гнатюкової статті. Гурток згадуваних уже вчених дійшов висновку, що в західніх комітатах Угорщини є тільки словаки, а не русини, не українці. З приводу цього питання, Гнатюк написав дуже докладну статтю: „Словаки чи Русини“²⁾. Вона вийшла друком, коли визначилися основні напрямки полеміки. Стаття його розпадається на дві головні частини: перша розглядає питання про національність бачванських русинів (1—39) друга (39—81)—про національність русинів західніх комітатів, а саме Земплина, Шаріша і т. д. Зміст першої частини цієї статті будується головним чином на розгляді літератури про бачванських русинів. Її Гнатюк вичерпує мало не до краю за винятком однієї тільки праці (Färnicha Händlovik'a), з найстаршої згадки про бачванських русинів почавши (Slovansky Narodopis p. 1849). Гнатюк перебирає цілу низку їх (Павлик, Губаш та инш.), зупиняється на мадярських (Томаш, Івані, Франкль), студіює мадярський журнал „Ethnografia“ і зосереджує особливу увагу на праці Kutlik'a — „Bac-Sriemski Slovaci“ з „Німецької Паланки“ р. 1888. Основна думка його така: „бачванських Русинів до найновіших часів було уважано за Русинів“, тоб-то за укра-

1) „Руські оселі в Бачці ЗНТШ. т. XXIV, стор. 9—10.

2) ЗНТШ. XLII, стор. 1—81.

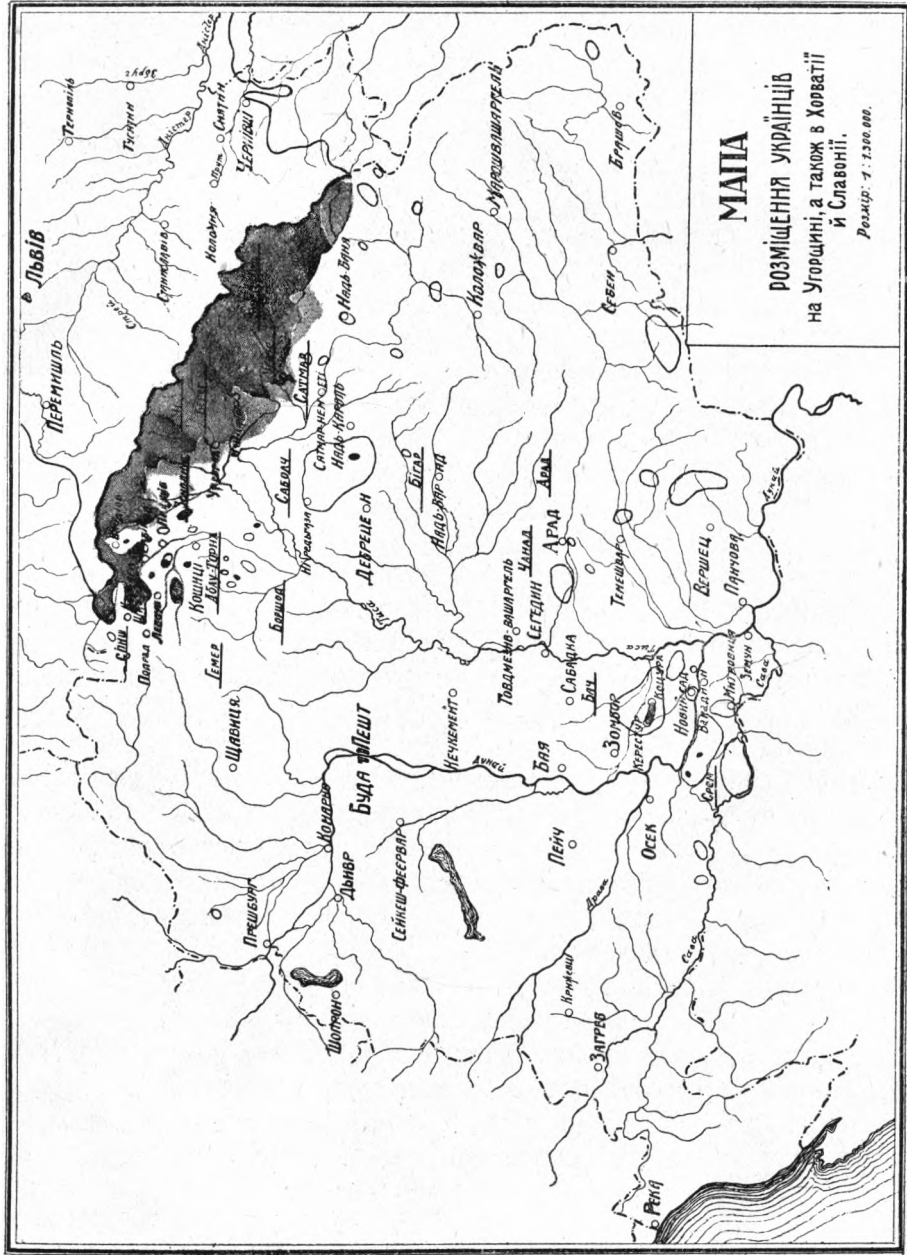
їнців (стор. 1). Ґрунт для цього передовсім історичний, тоб-то історія заселення; Slovanski Narodopis зазначає в XIX ст. в Бачці та Срімі українські оселі, як давні. Те-ж саме зазначають мадярські джерела, що їх подають згадані мадярські дослідники. Нарешті праця Kutlik'a переконаного словака — пароха сусіднього з Керестурою села, свідомого своєї словацької національності — подає промовисті доводи Гнатюкової думки, а саме: 1) про те, що русини прийшли сюди (до Бачки) у XVIII ст., і подає до цього приклади, 2) подає обчислення словацьких громад, не втягуючи сюди громад русинських, тоб-то українських.

Опріч того Гнатюк додає докладний огляд властивостей діалектологічних. Навіть не беручи на увагу матеріялів, що власне він сам зібрав, а ґрунтуючись тільки на матеріялах Верхратського (стор. 21), Гнатюк підкреслює ті властивості, що „промовляють більш за злуку бачванського говору з українським, ніж з словацьким“. Ось на ці властивості не звернули уваги, на Гнатюкову думку, ані Соболевський, ані Пастрнек, що подаючи рецензію на його працю, а до того намагаючись довести свою тенденційну думку, спираються виключно на фонологію і обминають інші прояви мови, які в цьому спірному питанні мають велике значіння (стор. 38). Гнатюк не відкидає того, що в Соболевського та Пастрнека була підстава, щоб зарахувати бачванських українців до словаків — це мова. Що правда, її дуже пословачено, але він категорично каже, що в своїй основі вона не є словацька, а русинська (українська). Користується Гнатюк для своїх міркувань і з аналогії поміж білоруськими говірками та бачванськими. Схожість поміж них є виразна. Адже відомо, що білоруська мова виробилася на місці „зіткнення східної (руської) з західною (польською) ґрупою словянських говірок (стор. 22); отже, тимчасом, каже Гнатюк, білоруську мову ніхто не зараховує до західних, а — до східних“.

Нарешті закінчує Гнатюк першу частину своєї статті, наводячи думки й міркування найвидатніших місцевих бачванських діячів, а саме — дяка-вчителя в Керестурі Миколи Губаша, богослова у Загребу Дмитра Над'я і богослова та єпископа Крижевацького Юра Біндаса. Всі вони однаковісінько висловлюються за те, що бачвансько-срімські русини не є словаки. Проти твердження Пастрнека й Соболевського, ніби-то бачванці — не русини, а словаки, рішуче протестує Юрій Біндас, богослов, єп. Крижевацький, такими словами: „Русскій народъ въ Бачцѣ и Стрѣмѣ имѣеть свою національную самосвѣдомость, і имъ то та мова лѣпше понятна, як словацка, хорватска и сербска... Правда, що мы — найдальша часть руского племени, и то е причиною, що мы уже так много утратили отъ руского означення; но то еще не пошло так далеко, чтобы нас не можно було спознати, як Русиновъ“ (стор. 31).

Розгляд літератури про бачванських русинів (українців), діалектологічні міркування, огляд та аналіза міркувань суперечників своїх, нарешті думки видатних бачванських діячів — українців дають Гнатюкові підставу поробити такі підсумки своїх студій: 1) всі письменники, що

Додаток до статті Вєслава Кашиньського.
 „Угорська Україна в етнографічному працязь аґуд В. Гнатюка.“

Складено у р. 1927, в травні, на підставі мапи С. Трнмицьського.

згадували були про бачванських русинів, завсіди їх уважали і називали не словаками, а русинами; 2) сами русини теж зараховували й зараховують себе завсіди до руської народности; 3) традиція про руське походження досі поміж них збереглася, 4) численні рукописи, записані переважно церковно-слов'янською мовою, а менше власним діалектом вказують на руську, а не на словацьку літературну традицію; 5) у школі й церкві послуговуються бачванці тільки руськими, а не словацькими книжками (стор. 36—38).

Другу частину своєї статті Гнатюк присвячує розглядові питання про національність не тільки бачванських українців, а взагалі всіх тих українців, що посідають на Угорщині західні комітати. Гнатюк подає огляд багатющої літератури про цих русинів. До виконання свого завдання він підходить, ставлячи такі питання: чи були русини й давніше, чи може зайшли там недавнечко, або винародовили на свою користь словаків (стор. 40), тоб-то про історію колонізації. Розглянувши праці Шафарика, Черніга, Відермана, Головацького, Шембера, Заклинського, Величка, Брока й інших (стор. 39—81), Гнатюк одзначає велику плутанину в цьому питанні; до цієї плутанини, на його думку, спричинилася статистика, беручи не завсіди однакову основу для своїх висновків: в одних випадках про кількість українців судять на підставі віри (одні кажуть, що русини тільки греко-католики, інші, що між ними є й римо-католики та протестанти); в інших уважають тільки на мову (проф. Пастрнек „Znejvuchodnějšich nářečí uherslovenskych“ *Narodn. Sborn. III*, ст. 64), а взагалі кожен по-инакшому дивиться на територію, що її посідають українці-русини (одні зараховують Земплин, Шаріш, Спиш, Торну, Абау до руської або русько-словацької території, інші до самої лиш словацької). Гнатюк ілюструє свої твердження прикладами, доводячи тенденційність статистики, що намагалася зменшити кількість русинів (стор. 46—48), та однобічність її засад. У зв'язку з цим Гнатюк порушує питання про те, хто „з двох суміжних народів — Русинів та Словаків — підлягає впливові другого і денационалізував ся в його користь“ (ст. 47). Ми маємо тут в його праці цілу низку думок вчених — Відермана, Головацького, Пастрнека, Брока і думку редакції *Slovenskích Pohľad'iv*, що визнали денационалізацію русинів на користь словаків, як факт, а Відерман додає ще до цього не тільки про пословачення русинів, але й про перетягування русинів на римсько-католицьку віру. Найширше і найдокладніше торкається цього питання на Гнатюкову думку, проф. Олаф Брок. У своїй праці „Угро-русское нарѣчіе села Убли“ (ст. 73—74) він зазначає, що народ тут цілком ясно відрізняє словацьке від свого: *Slovaki* або *Touty* — це елемент цілком чужий для *Rusin'a* — *Rusnak'a*. І тільки для того, хто завітав до цього краю, цілком ясним стає глибокий і міцний вплив словацької мови на сусідні мови угорсько-руські. Що правда, каже проф. Брок, словаки з культурного боку куди вищі од русинів, і підо впливом культури словаки — енергійніші. Склалося переконання, що розмовляти по-словацьки або навіть уживати в розмові словацьких слів є ознака освіти та кращого виховання.

Це Брок доводить цікавим прикладом із своїх власних спостережень. Перебуваючи тут, О. Брок мав розмову з селянами і за неї згадує. Селянин хотів сказати, що саме в них сіють для потреб господарства; але вимовивши слово: „šiuùt'“ він одночасно з тим ужив слова: „šejut'“, як його вживають словаки, щоб тим показати, що він потрапить висловитися буцім-то кращою, делікатнішою мовою (стор. 48—49), якою користуються словаки.

Питання про винародовлення українців на Угорщині Гнатюк ставить у широкому масштабі справжнього життя. Згадавши про винародовлення угорських українців на користь тільки словаків, Гнатюк порушує питання про винародовлення угорських українців на користь мадярів і хорватів, тоб-то про те, про що зазначав ще в початку 90-х років проф. І. П. Філевич у своїй „Історії Древней Руси“ (т. I), і про що ми особисто чули від самого-таки проф. Філевича після однієї з його мандрівок на Угорщину в 1894—95 роках. Філевич, що його узято було за шпига, мусів був, не виконавши завдань свого відрядження, виїхати тоді з Угорщини. На думку Філевича, винародовлення провадилось потужно й планово. Гнатюк посилається на працю проф. Філевича, а разом з тим і на Бідермана, що подає в цій справі цілком певні відомості. Про мадярський вплив на угорських українців, дарма що й у загальних рисах, каже А. Л. Петров; його думки доповнюють те, що сказали були зазначені видатні дослідники¹⁾.

З цими думками про майбутнє русинів тісно в'яжуться один з численних матеріалів Гнатюка, що записав він був в квітні р. 1903 в Німецькім Перегу, Арадської столиці від Йосипа Гія²⁾. Гій підкреслює важке економічне, соціальне й релігійне становище русинів що „суть затрачені не ма'ють а'ни чьколи', а'ни пастир'яа свогого а'ни заступни'ка свого, же'би за нима оруду'вал... Дыт'и што тут сут ру'скої фамелі'ї не майут нийяку у'цту... То ми' мусиме' от'аль пі'ти, або на оста'тку муси'ме затрати'ти сво'ю ру'ську ві'ру“ (ст. 220). Про винародовлення русинів яскраво промовляє записане в Семплаку, Арадської столиці в р. 1903 від Андрія Гудака оповідання: „Ми'сме уш т'аки страчені ма'йжек, бо уш те'пер так ви'шло у мадья'рскей кра'їны, же уж не позна'ют Русна'ка, лем за гове'до (стерво). Инша'кий йа'зык там не бесыду'йт лем ола'ский (мадярський)... Бо іше пар рокіу не по'знат, ко'трий Олах, а ко'трий Ру'снак, бо ста'ри по'мрут, моло'ди оста'нут, а о'ни са'ми с'я не на'учайут“³⁾.

В. Гнатюк, це подавши, відкидає цілком можливість гадки про русачення словаків і взагалі про винародовлення на користь руснаків, тоб-то українців, навіть у тих місцевостях, де вони пробувають компактною масою. Та й інші всі дослідники цілком додержуються таких думок, окрім хіба Івана Чапловича (ст. 44).

¹⁾ ЖМН Пр. 1893, X, стор. 516—527.

²⁾ Етногр. Збірн. XXV, а Гнатюка т. IV стор. 219—220.

³⁾ Етногр. Збірн. XXV, ст. 218—219.

Висновки Гнатюка такі:

1. Спірна територія, а саме територія Шарішу, Спішу, Земплину, Абау-Торн, Гемера, від найдавніших часів була руська, оскільки на це вказують вбогі, що правда, джерела (ст. 80); на цих місцях мають перевагу два народні елементи — словацький і руський (тоб-то український). Що далі від Шаріша в напрямі до Гемера, то менше руських, а більше словацьких прізвищ (ст. 74).

2. Ця територія де-далі зменшувалася через денационалізацію русинів, що відбувалася в двох напрямках — на користь мадярів — примусово, і на користь словаків — добровільно, легко.

3. Мову тубільців спірної території не досліджено на цілому просторі. Зібрані мовні матеріали свідчать тільки про те, що мова ця не одностайна: — в багатьох місцевостях вона чисто-руська (тоб-то українська), а в багатьох більш-менш пословачена. Аналіза діалекту, найбільш пословаченого, доводить про руську основу; звідси виходить, що мова тут була колись руська, тоб-то українська.

4. Розв'язувати питання про національність людности на спірній території, керуючись самою її мовою, хоч-би як вона була пословачена, не можна так само, як і релігією; для цього треба дослідити всі інші особливості побуту. Тимчасом цього й досі не зроблено. На Гнатюкову думку, повинно полишитись *status quo*, і спірну територію треба вважати все-ж-таки за руську, „як її сами Русини [тоб-то українці] рахують та їх сусіди“, і передовсім словаки.

Що-ж до русинів із західних комітатів Угорщини, то, як справедливо гадає Гнатюк, вони не становлять з погляду української національности чистого типу. Їх винародовлювання „поступав швидко ще й тепер наперед, і коли не зайдуть якісь несподівані обставини, на протязі сього століття не полишить ся з них сліду: усі пропадуть у мадярським і словацьким морі“ (80—81), тоб-то станеться те, що пророкував словенський поет Сладкович: „*Tamhor vyhynieš, tamdolu sa ztratiš*“¹⁾.

Що-до джерел, на підставі яких визначувано національність русинів, (урядова статистика й шематизми), то Гнатюк, критично їх перевірявши, довів їхню суб'єктивність, безпідставність, однобічність, і тенденційність, надто в шематизмах.

Відомий дослідник Угорської України С. Томашівський у своїх працях: 1) Етнографічна територія Угорської Руси²⁾; 2) Угорські русини в світлі мадярської урядової статистики³⁾. 3) Етнографічна карта Угорської Руси⁴⁾ дійшов тих самісіньких висновків, що й Гнатюк.

Такої-ж самісінької думки додержується і А. Л. Петров⁵⁾.

Ці вчені, а так само й Л. Нідерле⁶⁾ не ймуть віри державним статистичним джерелам, і тим самим позбавляють Пастрнкові й Соболевського закиди проти Гнатюкових висновків того ґрунту, що на ньому їх побудовано.

¹⁾ Р.Ф.В. XLV, стор. 178.

²⁾ ЗНТіШ XXII, ст. 1—15.

³⁾ ЗНТіШ VI, ст. 1—46.

⁴⁾ Статки по славяновѣдѣнію, вып. III. 1910, стор. 178—269.

⁵⁾ ЗН. М.Н.П. 1892. II. 448.

⁶⁾ Slov. Přebhl. 260.

VI.

Науково-дослідницька Гнатюкова праця тісно звязана з громадсько-національною діяльністю. За це яскраво свідчить його стаття: „Причиню до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів“¹⁾. В. Гнатюк здіймає тут надзвичайно цікаві й важливі для національного відродження угорських українців питання. Він зазначає рік, коли культурно-національні зносини між Галичиною та Угорщиною перервалися через те, що запроваджено систему дуалізму в австрійській державі. Намагаючись з'ясувати, чом угорські українці винародовлюються, він між иншим зазначає, що після Драгоманова, який „своїми писаннями викликав цілий переворот між Галицькими Українцями“, ніхто не пропагував національної ідеї поміж Угорськими Русинами аж до 90 років. „Зносини поміж Угорськими та Галицькими Українцями слабнуть, а в початку 80 років перестають“²⁾. Настає повний та цілковитий розрив остільки, що одні зовсім забувають про одних. Рух, що почався з 90 років минулого століття, завдяки відновленому братству: „Общество св. Василя“, спричинився до пропаганди національної ідеї на Угорській Україні. Наслідки цієї пропаганди були двоякі. Старше покоління (листи о. Ставровського, о. Сабова та Сільва) ставиться до галицької партії народовців недобррозичливо. Це покоління в особах таких представників, як о. Семен Сабов та Іван Сильван, пропрокуючи всемогутність Росії та панування її над цілим світом, відмовляється від зносин з Науковим Т-вом ім. Шевченка у Львові, а Сільва прохає навіть не надсилати йому зовсім видань Т-ва. Молодше покоління (за винятком тієї його частини, що „від гімназії дбає тільки про посади: і аванси, а так само про безжурне спокійне без праці життя“, — це молоде покоління пройнято ідейною турботою про працю на користь простого народу та його відродження. Це покоління прямує до постійного звязку з Галичиною, щоб покористатися з матеріалів, часописів, книжок і різних джерел для справи відродження. Докладно обізнавшись з справою, Гнатюк знайшов тут і певний план („Kelet“ — часопис): на першому місці повинно бути виховання інтелігенції в певному напрямкові що-до національної справи угорських українців; окрім того, проєкт вимагає провадити боротьбу внутрішню, щоб позбутися тих „окістяних традицій“; з другого боку вимагає боротьби за свої справи з мадярами. На першому місці проєкт ставить навчити молодь народньої мови; пропонуючи скласти заклик по-мадярськи, щоб „знали мадяри про те, що ми хочемо, і не підозрівали нашу працю, а по друге тому, що молодіж не вмів по руськи читати про справи вишні повседенного життя“, Гнатюк з задоволенням підкреслює наслідки ідейної праці сьогочасного молодого покоління, що скеровані до виконання проєкту відродження Угорської України, і як один з найкращих заходів постійне спілкування з Галичиною вважає за

¹⁾ Л. Н. В. НТШ. Львів 1899. IX, стор. 162—178.

²⁾ Л. Н. В. 1899. IX, ст. 164—165.

одне з найпотрібніших. Він подає відомості про ті засоби, що сприятимуть цьому та що вже й уживаються почасти (подорожі, екскурсії, концерти), і яких треба уживати (заснування стипендій у галицьких школах для тих молодих хлопців з Угорщини, що хтіли-б там навчатися; видавання часопису, обопільні інформації, і головне видання популярних книжок). На Гнатюкову думку, ось ці засоби, зокрема концерти, зважаючи на велику силу народньої пісні, могли-б справу національного відродження угорських українців поставити на певний ґрунт і допровадити її до блискучих наслідків національного відродження.

VII.

Таким чином для Угорської України та її людности В. Гнатюк зібрав безліч матеріалів, найбільше з перших джерел на місцях, і опрацював найважливіші питання, що торкалися долі та життя цієї країни. Зібраний матеріал характеризує українську людність Угорщини дуже повно; він визначає з територіяльного боку три основні групи людности, а саме: та, що живе спільною масою; та, що живе всуміш з іншими племенами й нарешті та, що живе колоніями, вкрапленими поміж масою насельників інших, неспоріднених з українцями, племен. Ці три ділянки становлять той ґрунт, що дає певні орієнтаційні вказівки для дослідника української людности. Що-до змісту матеріалів В. Гнатюка, то вони, являючи зразки різноманітної народньої творчости угорських українців, яскраво свідчать про історичні події минулого, про теперішнє становище і про майбутнє угорських українців, як собі його народ уявляє. Взагалі подають вони відомості про маловідомий побут української людности цієї країни, і про процес творчости цієї людности, що лежить на найдальшій західній окраїні.

Збираючи та видаючи етнографічні матеріали про Угорську Україну, Гнатюк писав і про ті питання, що цієї країни торкалися, приміром, про мову, побут, релігію, територію, а в зв'язку з нею колонізацію угорських українців чи то на користь маляр, чи то словаків, і нарешті про необхідність їх відродити та про засоби для того, щоб сприяти цьому відродженню. Опрацьовуючи ці питання, В. Гнатюк використовував чисто-всі джерела та матеріали й намагавсь бути якомога об'єктивним. Та через те, що в деяких випадках усе-таки бракувало вичерпливих джерельних даних, як от що-до колонізації угорських українців, або що-до діалектології Угорської України, то Гнатюкові висновки в таких питаннях випадає вважати за припущення й гіпотези. Знов-же деякі дослідники не поділяють Гнатюкову думку, бачим угорські українці винародовлюються. Прим., С. Томашівський пише, що навсправжки головна етнографічна територія угорських русинів (не рахуючи дальших островів) сливе не змінюється за яких 500 літ, а перед тим була вона хіба ще менша, аніж сьогодні¹⁾. Що правда, не поділяючи Гнатюкової думки про винародов-

¹⁾ Стаття по славянофіднійю, стор. 221. Порівн. „Укр. народъ въ его прошломъ и настоящемъ“, стор. 426.

лення „величезними масами“, Томашівський усе-таки не міг не визнати цього явища за життєвий факт.

Та ці хиби не зменшують цінности Гнатюкової праці. Вона, як праця дослідника, що „знає край і людей із власного досвіду, має джерельну стійність“, а записи Гнатюкові вважаються за найліпші. Виявляючи свій глибоко український патріотизм, Гнатюк не був тенденційний у своїх дослідях. З'ясувати правду, збудовану на твердій аналізі джерел — це було основне його завдання. Найбільше певних джерел є в його екскурсах — дослідях у царині мови. І тому ми вважаємо за цілком справедливе виділити його діалектологічні міркування. Ми повинні зазначити, що їх докладний розгляд та критика не ввійшли в обсяг нашого завдання, бо вони повинні стати та, мабуть, і стануть за об'єкт окремої спеціальної розвідки; але цінність їх у тім, що вони на підставі матеріялу поставили питання цілком певно; окрім того в процесі полеміки, що повстала з приводу зарахування українців до словаків там, де вони тільки пословачені, вперше твердо поставлено питання про винародовлення угорських українців узагалі. Тут етнографічна дослідницька Гнатюкова праця тісно в'яжеться з громадською, національною.

Таким чином, В. Гнатюк поставив питання про угорських українців у всій широті, повноті й вичерпливості. Він дав численний суто-науковий матеріял, і сам поспитавсь його опрацювати. У процесі своїх дослідів Гнатюк з'ясував сьогочасне соціяльне становище угорських українців, а так само і за минулих часів; він накреслив ті моменти, що в близькій прийдучості загрожують угорським українцям, як національній одиниці.

Всі ці моменти в етнографічній праці Гнатюковій тісно та органічно звязані, і сама праця утворила в історії українських виучувань, і зокрема Угорської України, позначну добу. Навіть обминаючи інші етнографічні праці Гнатюкові, що Угорської України не торкалися, але для української науки багато важать, випадає сказати, що його досліди над Угорською Україною становлять капітальний вклад у скарбницю наших наукових досліджень. Цією працею надто міцно та глибоко Гнатюк звязав своє ім'я зосібна з Угорською Україною: він попідбивав підсумки усіх попередніх виучувань і поставив завдання для прийдучих, він звязав вимогу виконання цих завдань для суто-наукових потреб з національно-громадськими, пекучими вимогами самого життя угорських українців ¹⁾.

В'ячеслав Камінський.

¹⁾ За браком місця ми не змогли докладно подати про ту систему урядової статистики, що переводилась і переводиться на Угорщині. На виявлення плутанини в ній та виникнення через це фальшивих звідомлень поклав багато праці Гнатюк, яскраво довівши її нікчемність на фактах і зосібна показавши шкідливе що-до угорських українців з боку національного становище. Ця праця Гнатюка збиває закиди йому з боку Пастерна і Соболевського що-до етнічних відносин на Угорщині; ця-ж праця примусила Нідерле відмовитись від тих закидів, що він їх раніш робив Гнатюкові (Дав. Slovanski Prehled 1904. VI: Jeste k sporu ruskoslovenskou hranici v Uhrach*, а також Narodopisny Vestnik 1907: Studovani Sloveničiny. Nova data)..